

BALOGH BALÁZS – FÜLEMILE ÁGNES

ADATOK KALOTASZEG SZÓRVÁNYOSODÁSÁHOZ A REFORMÁTUS IRATANYAGOK TÜKRÉBEN (MAGYARGYERŐMONOSTOR A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT)¹

Több mint két évtizede, az 1990-es évek első felétől fogva folytatunk történeti- és társadalomnéprajzi kutatásokat Kalotaszegen, Kalotaszeg peremterületein és tágabb környezetében, melynek során száznál több településen végeztünk terepmunkát. Érdekelt minket a táji struktúra történeti alakulásának több évszázados folyamata. A terepkutatások tapasztalataira támaszkodva elemeztük a házasodási körök vizsgálata alapján a tájszerkezet szerveződését, kerestük a kapcsolatok sűrűsödése és ritkulása mögött kitapintható tendencia-szerű jelenségeket, vizsgáltuk az interetnikus kapcsolatokat, beleértve a konfliktus helyzeteket és a magyar illetve román „térvesztés” kérdéseit.² Többek között számba vettük a Kalotaszeg peremén fekvő egykor Kalotaszeg kapcsolatrendszerébe tartozott, de a 19. és 20. század folyamán valamikor magyar lakosságát veszített falvak sorát. Ezentúl is, érdekeltek minket azok a Kalotaszeg pereméhez viszonylag közelebb eső magyar szórványközösségek, vagy falucsoportok, amelyek ugyan kívül estek a kalotaszegi történeti-néprajzi identitásrégió, de mégis valamilyen módon viszonyultak a nagynevű tájhoz.

Kalotaszeget olyan egyértelműen etnikai szórványhelyzetű faluközösségek veszik körül, amelyek valamikor Kalotaszegtől – identitásban és kulturálisan – elkülönülő más néprajzi tájhoz tartoztak. Az etnikai térstruktúra átalakulásával az őket körülvevő falvakból fokozatosan eltűnt a magyar lakosság – a folyamat vége felé egyre gyorsulóbb ütemben –, így a saját néprajzi

1 Dolgozatunkkal a populáris írásbeliség kutatója, az írásantropológia iskolateremtő oktatója, Keszeg Vilmos előtt tisztelgünk 60. születésnapja alkalmából.

2 Könyvünkben a magyar–román viszony feszültségeit a terepen szerzett információink alapján tárgyaltuk (Balogh–Fülemile 2004: 202–239).

csoportjuk felszámolódásával, egyedüli hírmondói maradtak egy egykori tájnak, gyakran még mielőtt a kutatás felfigyelt volna rájuk, mint néprajzi tájra. Ezzel a folyamattal karöltve, ahogy elkezdett fogyni körülöttük a saját kultúra „levegője”, vagy szigetszerűen megmaradtak külső kapcsolatok nélküli zárványként, vagy megpróbálták másokhoz „húzni” és új kapcsolatokat építeni a még etnikailag „erősebbnek” számító Kalotaszeggel.³

2005-ben áttekintettük a Bánffyhunyadon (Kolozs megye) lévő Kalotaszegi Egyházmegye Esperesi Hivatalának teljes archívumát, s bár számos téma érdekelt minket, a szórványosodás kérdésköréhez is találtunk adalékokat.⁴ Az Esperesi Hivatal levéltári anyaga szinte kivétel nélkül 20. századi dokumentum. Az ott tanulmányozott dokumentumokból döntően a második világháború végén, illetve a világháborút követő évekből származó iratok segítségével igyekeztük feltárni a kalotaszegi református magyarság élethelyzetét a tárgyalt időszakban. Ebbe természetesen beletartozott az anyaegyházak szórványgondozási munkájának áttekintése is. A bánffyhunyadi esperesi iratanyag áttekintése után a Farkas utcai Erdélyi Református Egyházkerület Központi Gyűjtőlevéltárának Kalotaszegre vonatkozó dokumentumait is elkezdtük kutatni. Levéltári munkánk során egyik célunk az volt, hogy az adatközlők visszaemlékezéseiből kibontakozó képet összevethessük, „hitelesíthessük” az írásos adatokkal.⁵ Vajon mennyire támasztják alá az egyházi iratanyagok a paraszti emlékezetben rögzült eseményeket? Az 1944 őszen történt magyarellenes atrocitások, brutális gyilkosságok egykor suttogva elterjedő hírért, mára csak a legidősebbek körében megőrzött emlékezetét igazolják-e a kutatott dokumentumok? Milyen károkat szenvedtek a front átvonulásakor a templomok, az egyházi épületek? A frontvonal mögött lejátszódott román szabadrablások során az egyházakat, a lelkészeket, a tanítókat és a gyülekezetek tagjait milyen sérelmek, károk és bántalmazások érték? Nyerhetünk-e pontos adatokat arra vonatkozóan, hogy miben mutatkozott meg a háborút követő időszak magyarellenessége, az új román hatalomnak a református egyházra és a magyar iskolákra nehezedő nyomása? És a talán legnehezebben megragadható, de a mai magyar-román viszonyra a legnagyobb hatással lévő kérdéskör, hogy mindeközben hogyan viselkedett a román civil lakosság? Végül érdekelt minket az is, hogy a fenti szempontok, milyen módon és mennyire függhetnek össze Kalotaszeg és környékének szórványosodásával?

A vizsgált dokumentumok típusai sokféleek voltak, a teljesség igénye nélkül: esperesi levelezések, felekezeti iskolák tanügyi jelentései, egyházközségi jegyzőkönyvek, kimutatások az egyházközségek – és az esetlegesen hozzájuk tartozó leányegyházak és szórványgyülekezetek – lélekszámáról, háborús károkról készült összeírások, választók névjegyzékei, lelkészek esperes általi jellemzései, lelkészek háború utáni purifikálásának jegyzőkönyvei, hadiözvegyek és hadiárvaik anyagi helyzetének lelkészek által írt beszámolója, hadifogságba hurcoltak névsorai, lelkészi önéletrajzok, lelkészi jövedelemösszeírások, közgyűlési jegyzőkönyvek, peres ügyek iratai, vagonleltárak, műemléki felmérések stb.⁶

A református egyháznak megvan a maga „szórvány” fogalma – ahogyan nevezi és kezeli az egyes anyaegyházak gondozására bízott kislétszámú, önálló lelkészi szolgálatot már fenntartani nem tudó kis gyülekezeteit –, amely nem feltétlenül azonos a szórványosodás folyamatát retrospektíve vizsgáló társadalomkutató értelmezésével és szempontjaival. Az egyházi igazgatás határai nem azonosak az identitásregió határaitól. Habár nem sorolták

3 Ezzel kapcsolatos összegzésünket lásd Balogh–Fülemile 2007.

4 Erre az alapos levéltári kutatásra csak akkor nyílt lehetőségünk, amikor egy fél éves állomásozó terepmunka keretében családostól Kalotaszegen dolgoztunk.

5 Összegző feldolgozásunkat lásd Balogh–Fülemile 2008. Narratív visszaemlékezésekről lásd Fülemile 1996.

6 Fontos hangsúlyozni, hogy mivel Kalotaszeg magyar ajkú lakossága döntően református vallású, ezért az iratanyagok valójában a térség egész magyarságára vonatkoztathatóak.

soha a néprajzi értelemben vett Kalotaszeghez Csucsát, de az a Kalotaszegi Egyházmegyéhez tartozott. Anyaegyház volt a II. világháború végéig, amely a hozzá tartozó szórványokat (Kis-sebes, Királyhágó, Feketető) gondozta. Aztán maga is szórvánnyá vált, amelyet a Kalotaszentkirályi anyaegyház gondozott egy ideig, majd kihalt, illetve javarészt elköltözött (elmenekült) onnan az utolsó magyar hívő is. Hasonló sorsra jutott a Kalotaszegtől északra elhelyezkedő Hídalmás, amelyhez mint anyaegyházhoz a II. világháború előtt Drág és Füzesszentpéter szórványközösségei tartoztak. Ebben a sorban említhetjük Magyarzsombort is, amelyhez mint anyaegyházhoz többek között Kendermál és Almásszentmihály tartozott. Aztán előbb Magyarzsombor szórványai haltak ki (Almásszentmihályon például a mintegy tíz éve, közel kilencvenévesen elhunyt utolsó magyar embernek a dédapja még református lelkésznek jött a faluba), majd Magyarzsombor vált Középlak szórványközösségévé. Mára kevesebb, mint 10 idős magyar lakik csak Zsomboron, akikhez még kijár szolgálatra a középlaki lelkész.

A déli „végeken” pedig Alsójárja magyar iparostársadalma járt be párhuzamos történetet. A járai egykori anyaegyház mai református utódjai Magyarléta szórványának számítanak, s alig két tucatnyian vannak. (Igaz Járan egy-egy maréknyi unitárius és római katolikus vallású magyar hívő is él még a reformátusok mellett.) Fontos látni, hogy ezek a példák ugyan a Kalotaszegi Egyházmegye igazgatási határain belül vannak, de nem tartoznak sem a néprajzi kutatás által a kulturális jegyek alapján hagyományosan meghatározott tájképlethez, sem a kapcsolathálók és kognitív szempontok alapján körvonalazott kalotaszegi identitási régióhoz.

Eddig nem foglalkoztunk kimerítően a Kalotaszegen belüli szórványosodási folyamatokkal, ugyanakkor több fórumon is igyekeztünk felhívni a figyelmet arra a magát makacsul tartó tévhitre, hogy Kalotaszegre, mint tömb magyar területre tekintsünk.⁷ Nem kétséges, hogy Kalotaszeg bizonyos területei (elsősorban az Alszeg falvai, és a peremvidékek) maguk is szórványosodnak. Ez sem újkeletű folyamat. Történeti néprajzi vizsgálódásaink során lépten-nyomon olyan társadalmi-gazdasági jelenségekkel találkoztunk, amelyek a népesség fogyását, ezzel együtt a szórványosodás folyamatát generálták.

A Nadas mentén Magyarorbó és Magyarsárd szórvány magyar lakossága az emlékezettel elérhető időben halt ki. Gorbót Kós Károly egyértelműen a történeti Kalotaszeghez is sorolja. Ugyanakkor szórványhelyzetük már a 19. század derekán, több mint másfél évszázada is nyilvánvaló volt. Ahogy 1848-ban, az akkor 70 éves türei pap, Bereczki Sándor a lelkészek jövedelemösszeírásában jelenti, a gróf Mikes Imre és gróf Bethlen János kegyúrsága alatti Magyarorbón már csak 6, Magyarsárdon pedig 3 a hívek száma. Megjegyzi: *A Fiók Egyházakba nem jár el a Lelkész, ha nem onnan járnak a Türei Templomba. – nemis fizetnek a Stolán kívül, a nagy szegénység miatt semmit a Papnak.*⁸

Türe egykori szórványai kapcsán is világosan látszik, ahogy Csucsá és Magyarzsombor korábban említett példái is mutatják, hogy az etnikai térszerkezet dinamikus változása

7 Ezokból, figyelemfelkeltésnek is szánva szervezte a kalotaszegi, alszegi Zsobok bentlakásos szórványiskolájába a romániai magyar szórvány tematikát tárgyaló közös konferenciáját a Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézete és Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete a Kriza János Néprajzi Társasággal közösen 2006-ban, *Regionális, közösségépítés, szórványgondozás* címmel, amelynek válogatott tanulmányai egy angol és egy magyar nyelvű kötetben jelentek meg (Balogh–Ilyés eds. 2006, Balogh–Bodó–Ilyés szerk. 2007). A szervezők rá kívánták irányítani a figyelmet arra a tényre, hogy Kalotaszeg maga is szórványosodik (Balogh–Ilyés eds. 2006: 11).

8 Bereczki Sándor türei lelkész 1848-ban íródott jelentése (XLII/58. EREKGY). Itt említem meg, hogy fél évszázaddal később Magyarsárdon már például 26 a hívek, 1910-ben pedig 68 a magyarok száma, ami ugyanakkor már 35 Gorbón! 1900-ban a 487 református lakosú Türehez összesen 63 szórványmagyar tartozott 5 településről (Magyargorbó 8, Magyarsárd 26, Magyarszentpál 17, Szentmihálytelke – később Nádasszentmihály – 10 és Solyomtelke 2, vegyesházasság a szórványban sincs!)

következtében, a szórvány újra termelődik: a százötven-száz évvel ezelőtti magyar szórványok megszűntek Kalotaszeg környezetében, és következő lépcsőként egyes korábban erős közösségek maguk váltak-válnak szórvánnyá.

A Kalotaszeg környezetében levő szórványok kérdésének felvillantása után, jelen dolgozatban nem kívánjuk részletezően áttekinteni, hogy mely kalotaszegi falvak tekinthetők már szórványnak és nem térünk ki arra sem, hogy mely tényezők eredőjeként kerültek mostani helyzetükbe. (Kézenfekvő volna az Alszeg kiháló falvai közül Bábonyt vagy Farnast előhozni, a maguk két-három tucatnyi magyar lakosával.) A lehetséges példák közül egyet idézünk fel részletesebben, Kalotaszeg emblematiszavas falvát a Felszegen, Magyargyerőmonostort. Annak szemléltetésére, hogy a református iratanyagok milyen árnyalatgazdagon mutatnak be kiélezett történelmi szituációkat, milyen részletekbe menően tükrözhetik egy adott közösség mindennapjainak nehézségeit, az egyes emberek választásainak dilemmáit, döntéseinek hátterét, amelyek együttesen a település elhagyását generáló tényezők lehetnek, a Magyargyerőmonostorra vonatkozó iratanyag plauzibilisen világít rá.

Magyargyerőmonostornak erős magyar közössége volt még a 20. század elején. 1910-ben még 647 fő, 1941-ben 404 fő volt a magyar lakosainak a száma, 2011-re 153 főre, több, mint a negyedére csökkent a magyarok száma a száz évvel ezelőtti létszámhoz viszonyítva.⁹ Más kalotaszegi faluban is előfordul hasonló népességcsökkenés, hogy harmadára-negyedére esik vissza a magyarok száma a száz évvel ezelőtti adatokhoz viszonyítva, de ez nem törvényszerű. Például a szintén felszegi Körösfőn akkor is, és most is (majdnem) ezer körüli a magyarok lélekszáma. Csak éppen Körösfő centrális fekvésű és vegyítetlenül színmagyar lakosságú település, míg Monostor román falvak közé ékelődött havasi falu, amelynek házasodási köre is jószerivel csak a viszonylag közeli Magyarvalkóra terjedt ki, ahol szintén jelentős arányú románság is él.

Az iratanyagokból a két világháború közötti, és az 1940-es évek dokumentumai a legtanulságosabbak arra vonatkozóan, hogy milyen református egyház- és magyarellenes hangulat jellemezte a vegyeslakosságú falvakat. Legtöbb esetben az iskola és az egyház elleni fellépésekről szerezhetünk adatokat.

1927-ben Nagy János magyargyerőmonostori lelkipásztor levelet írt a püspökhöz, amelyben kérte, hogy a püspök pénzügytést engedélyezzen a református iskola javára, hogy gátat tudjanak szabni a magyar gyerekek elrománosításának. Indoklása szerint:

A magyargyerőmonostori ref. egyház egy kicsiny románok közé beékelte gyülekezet, hol híveink elrománosítása nyíltan és vakmerően megindult; gyermekeink állami iskolában tanulnak, de azoknak is nagyrészt beosztották a román szekcióba, úgy hogy a megmaradt 19 gyermek nem lévén elegendő egy tanerőnek, a magyar szekció teljes megszűnése fenyeget. De még ettől eltekintve is, ha valahol, úgy itt igazán életszükséglet, hogy gyermekeinket a felekezeti iskola mentse meg fajunknak és egyházunknak.

9 A népszámlálási adatok alapján Magyargyerőmonostoron (Mănăsturul Ung.) 1910-ben 2197 összlakosból 1497 a román; 1941-ben 1124 román, 2011-ben 532 fő összlakosból 356 a román nemzetiségű. Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy a Magyargyerőmonostorral összenőtt Felsőgyerőmonostornak (Mănăsturul Rom.) magyar lakosa a jelzett időben nem volt, román lakossága 1910-ben 1343, 1941-ben 2882 fő volt (a Felsőmonostorhoz tartozó, 1930-tól újonnan alakult havasi Risca községgel együtt.) Tehát az ikertelepülésen belül 1941-ben mintegy 4000 román lakos mellett csak tizedannyi magyar élt.

A lakosságcsökkenés 100 éves léptékben ugyan mind a román, mind a magyar népességet hasonló arányban érinti, de más és más időszakban és okok miatt. A románság elvándorlása a szocializmus idején és a rendszerváltás óta eltelt időszakban gyorsult föl. A 2. világháborút követő időszakra itt most nem térünk ki.

Itt a nép szegén. Földe hitvány havasi föld. A nép nem tud anyagilag olyan áldozatot hozni, hogy iskoláját és templomát rendbe tudja hozni. 87 kath. hold földjét az agrár törvény elvette...¹⁰

Pár hónappal később a lelkész újabb panaszt emelt, ezúttal az esperesnél, ismét a gyermekek elrománosítása ügyében:

A román nemzeti ünnepeken az istentiszteleteket mindig rendesen megtartottam s gyermekeink, akik az állami iskola magyar tagozatában tanulnak, ezen istentiszteleteken mindig részt vettek. Máj. 10-én¹¹ a helybeli román ortodox pap kiadta az állami iskola igazgatónak sörözés közben, hogy a román nemzeti ünnepeken a magyar gyermekek is román ortodox templomba menjenek. Ami jún. 2-án a hősök ünnepén meg is történt. Engem csak akkor értesítettek a dologról, mikor a gyermekeink már a román ortodox templomban voltak. Én elmentem, hogy gyermekeinket vissza hozzam a mi templomunkba, de a román ortodox pap és tanító szembe álltak velem, és el kellett jönnöm, hogy botrányt egy egy idegen felekezeti templomban ne csináljak. Sajnálatos a dologban az is, hogy a magyar gyermekek tanítója, aki egyben kántor is egyházunknál, szintén a román istentiszteleten vett részt és a mi istentiszteletünkre el sem jött, hogy orgonáljon.¹²

A helyzet súlyosságát jelzi, hogy a levélből kitűnik, hogy már a magyar tanító-kántort is megfélemlítették. Az esperes a panasz nyomán a miniszterhez fordul (ravaszul) a nemzeti ünnepek akadályoztatása tárgyában azzal a szövegezéssel, hogy a magyargyerőmonostori ort. román lelkész nem csak felekezeti sérelmet követett el, hanem az állami rendeletekkel is ellentétbe jött.¹³

A nyomás azonban nem csökkent, hanem egyre erősödött. 1935-ben már másik pap szolgált Magyargyerőmonostoron, de Czirják tiszteletes még súlyosabb túlkapasokról tett panaszt feletteseinek: D. Năstase, az állami iskola igazgatója arra kényszeríti a magyar gyerekeket, hogy román nemzeti viseletet, „costum național-t” csináltassanak szüleikkel és azt hordják a román nemzeti ünnepeken. A felnőtt lakosságot is megfélemlítette az igazgató, mert az iskolába

...felhívatta az összes magyar szülőket és törvényre s rendeletre hivatkozással, melyeket azonban elő nem mutatott, meghagyta, hogy minden magyar gyermek román nemzeti ruhája két hét alatt elkészíttessék. A szülők kiknek jó nagy része szegénysége miatt sem hozhat áldozatot e rendelet teljesítésére. [...] ...e viselet megvételét felesleges kiadásnak tartja, mindannyira pedig nemzeti öntudatának megsértését, ősi viseletében való megtámadását és korlátozását látja benne. [...] Így tehát csak az igazgató kilátásba helyezett retorzióit várhatják, ki már két gyermekünket fenyegette meg, egyiket, mert apja nem jelent meg nála a ruha dolgában, másikat mert egyik osztálytársának azt mondta, hogy neki ne csináljanak román nemzeti ruhát.¹⁴

10 Nagy János magyargyerőmonostori lelkész 1927. március 9-én kelt levele a püspökhöz (I/11/1917. 44-927 EREKGY).

11 Az Egyesült Román Fejedelemség 1877-ben kikiáltott függetlenségének nemzeti ünnepe, amelyről Észak-Erdély visszacsatolásakor rigmust faragtak a magyarok: „Liba máj, ruca máj, soha többé zecsemáj!”

12 Nagy János magyargyerőmonostori lelkész 1927. június 20-án kelt levele az espereshez (I/11/1917. 68-927 EREKGY).

13 Nagy János magyargyerőmonostori lelkész 1927. június 20-án kelt espereshez írott levelének háttára gépelve olvashatók az esperes intézkedő sorai 1927 július 13-i dátumozással (I/11/1917. 634-927 EREKGY).

14 Czirják Károly magyargyerőmonostori lelkész 1935. március 17-én kelt levele az espereshez. Ikta-tószám nélkül (I/11/1917. EREKGY).

A panaszt az egyházkerület igazgatótanácsa tiltakozásának hangot adva továbbította a miniszter felé.¹⁵ Természetesen semmilyen eredménye nem volt a miniszterhez írt levélnek, mert D. Năstase állami iskolaigazgató május 6-án (május 10. előtt pár nappal) ismét összehívatta az összes magyar gyerek szüleit, figyelmeztette őket újra a román nemzeti viselet beszerzésére, egyben keményen megfenyegette őket: *...majd meglátják ellenállásuk és engedetlenségük törvényes következményeit.*¹⁶ A református lelkész hiába kérte a szülőket, hogy várjanak még a román nemzeti viselet elkészítésével, mert a miniszterhez írtak tiltakozó levelet és az ügyet hivatalosan kivizsgálják majd A szülők – főleg a vagyonosabbak – megfélemlítése célt ért, sőt a hívek egy része a pap szemébe vágta, hogy: *felel-é a pap arról, ha az ellenállásért beverik az ablakainkat? Ahogy a lelkész írja:*

Így történt meg, hogy május 10-én már 13 gyermekünknek volt „costum național”-ja, legtöbb olyan szülőkéinek, kik gazdasági téren féltek retorzióktól. Félős, hogy számuk még növekedni fog, és a monostori sikeren felbuzdulva a többi községek lakóit is kényszeríteni fogják.

Ugyanebben a levélben a tiszteletes szinte könyörög, hogy a „feljebbvalóság hasson oda”, mert a monostori magyar lakosság már retteg, meg van felemlítve. Kéri:

...hogy főhatóságunk sürgesse ki a minisztérium választát, mert híveink ellentállása napról-napra gyengül, mi nem érthetetlen egy olyan helységben, hol május 10-én este 10 óra körül román papok és tanítók vezetése alatt lévő tömeg „jos cu unguri” (‘le a magyarokkal’) kiáltásokkal vonult végig az utcákon és a tartott szónoklatokban olyan kitételek is szerepeltek, hogy menjünk a határon túlra.¹⁷

A faluban a feszültség nem enyhült, novemberben az igazgató és a tanító a magyar gyerekeket nem csak megakadályozta abban, hogy a vasárnapi iskola óráin részt vegyenek, hanem meg is verték a gyerekeket.

...mindenik gyermekünket elverte, duplán összefont vesszőkkel fenekelvén őket, hangoztatta, hogy „trag piele voastră” (‘megnyúzza’) és „vă omor” (‘megöli’) ha még egyszer is az egyház régi iskolájának a telkén meglátja őket, mert a pap csak vallásórán foglalkozhatik velük. Gyermekeink megverése és ilyen módon való fenyegetése most már lehetetlenné tette a vasárnapi iskolát [...]. A gyermekeikért aggódó szülők sem engedik [...] őket...¹⁸

További levelezésekből kiderül, hogy Czirják tiszteletest már korábban csendőrőrmesterrel együtt is megfenyegette a román tanító Nicolescu Joan, és pár nappal korábban már ez ügyben bíróság előtt is állt, mert feljelentették.

1936-ban már a harmóniumot akarja a román iskolaigazgató elvitetni a református templomból, és a reformáció ünnepén nem engedi a magyar gyerekeket a templomba.

Ilyen fojtogató légkörben érkezett el a második bécsi döntés 1940-ben, amely úgy húzta meg Magyarország új határát Erdélyben, hogy Kalotaszeget hosszában kettévágta. Kalotaszeg jóval kisebb része, összesen hat református egyházközség (Magyargyerőmonostor, Magyarvalkó, Magyarfenes, Tordaszentlászló, Magyarléta és Alsójára) rekedt Dél-Erdélyben. A bécsi

15 Kelt 1935. március 27-én (36. I. 11/917. EREKGY).

16 Czirják Károly magyargyerőmonostori lelkész 1935. május 12-én kelt levele az espereshez (I/11/1917.63-1935. EREKGY).

17 Czirják Károly magyargyerőmonostori lelkész 1935. május 12-én kelt levele az espereshez (I/11/1917.63-1935. EREKGY).

18 Czirják Károly magyargyerőmonostori lelkész 1935. november 24-én kelt levele az espereshez (I/11/1917.111-1935 és 114-1935. EREKGY).

döntés a régióközpont Kolozsvárt, Bánffyhunyadi és a főutat is Magyarországhoz csatolta, ezért az első időkben ezek a falvak teljesen elszigetelődtek, kivált Magyargyerőmonostor¹⁹ és Magyarvalkó. A hat anyaegyház lélekszáma összesen 4898 volt a bécsi döntéskor, ami a rohamos elvándorlás miatt 1945-re kevesebb mint a felére, 2387 főre apadt az egyház nyilvántartása szerint. Szintén egyházi iratokból tudjuk, hogy csupán a bécsi döntés évében, csak a 647 lelkes Monostorról 136 személy menekült át Észak-Erdélybe. (A katonaköteles legények mind közöttük voltak!) Ahogy Daróczi Ferenc esperes fogalmazott a közgyűlési jegyzőkönyvben:

A bécsi döntés legnagyobb áldozatainak nevezhetjük Magyargyerőmonostor és Magyarvalkó községeket. Mindkettőt elvágta a döntés az utaktól, az emberi közlekedés eszközeitől. Ha valaki Monostorról Tordára, a vármegyei székhelyre be kellett menjen, akkor 3 napon keresztül úttalan utakon, erdők közt kellett megtegye az út egy részét [...] Topánfalva felé [...] 95 kilométert kellett megtennie [...]. Kibeszélhetetlen gazdasági romlást és nyomorúságot jelentett ez ezeknek a községeknek. A m.gyerőmonostori gyülekezet tagjai házi ipart űző, kereskedő nép volt, mely megfosztva, vagy az elszegényedést, vagy a vándorbotot kellett, hogy válassza. Nagyon sokan elhagyták a falut. Még javaikat is elcserélték.²⁰

A román zaklatások eredményeképpen a gyülekezet megfélemlíttetésében *eladta a református iskola felszerelését, megtagadta a lelkesi fizetést és a kötelező egyházi munkát.*²¹ Magyargyerőmonostoron az állami tanító nem engedte 1940-ben a magyar gyerekeket felekezeti iskolába, mert az egyházi iskolánál engedély nélkül tanítottak a lelkészek.²²

Az 1940–1944 közötti időszak Észak- és Dél-Erdély között az un. „kölcsonösségi politika” jegyében zajlott: szemet szemért, fogat fogért. Ez Magyargyerőmonostoron úgy csapódott le, hogy – egy 1934-ben született szemtanú, helyi asszony elbeszélése szerint, aki akkor kilenc éves volt (1943-ban) –, a falu magyarjainak jelentős részét összeterezték a román katonák, kivitték őket ásókkal felszerelve az erdő szélére, és elkezdték megásatni velük a saját sírjukat. Aztán a tömegmészárlás elmaradt, pszichikai megfélemlítésnek szánták az akciót (Balogh–Fülemile 2004: 210). Ez a lélektani terror rettenetes élmény maradt az egész közönségnek és az akkor kislány adatközlőnek.

Ahogy a kalotaszegi peremvidék szórványhelyzetű falvainak esetében, úgy Magyargyerőmonostoron is egyértelműen megfigyelhető, hogy a Trianon utáni békeszerződést követő, egész Erdélyben általános, hol erősebb, hol gyengébb kisebbségellenes diszkrimináció mellett, a nagy történelmi kataklizmák csapásai is nagyban sújtották (Balogh–Fülemile 2007: 168). Elsősorban az 1940-ben meghúzott új magyar határon való kívül rekedése, a politikai határ és a hegyek közé szorult, román környezetbe ékelt fekvése révén, a román hatósági és civil túlkapásoknak is többszörösen kitett helyzetbe került. Magyargyerőmonostor elnéptelenedésében, mostani szórványhelyzetének kialakulásában – a Kalotaszegen elterjedt egyház mellett – a tárgyalt korszak református iratanyagok segítségével felelevenített eseménytörténete is jelentős szerepet játszott.

19 Gyerőmonostorra például olyan nehéz volt eljutni, hogy az 1941 januárjában az egyházközség élére kinevezett Magi János lelkész még augusztusban se tudott beköltözni a parókiára (Nagy 2012: 175).

20 A Kalotaszegi Református Egyházmegye közgyűléseinek jegyzőkönyve 1937–50. 331.

21 A Kalotaszegi Református Egyházmegye közgyűléseinek jegyzőkönyve 1937–50: 332.

22 Csefő Sándor 1940. október 4-én kelt egyházi jelentését idézi Nagy 2012: 247–248.

SZAKIRODALOM

Balogh Balázs – Fülemlile Ágnes

2004 *Társadalom, tájszerkezet, identitás Kalotaszegen. Fejezetek a regionális csoportképzés történeti folyamatairól*. Akadémiai, Budapest.

2007 Elzárkózás és kapcsolatkeresés. Szórványközösségek eltérő magatartásmoddelljei egy nagy múltú erdélyi magyar táj, Kalotaszeg peremén. In: Balogh Balázs – Bodó Barna – Ilyés Zoltán (szerk.): *Regionális identitás, közösségépítés, szórványgondozás*. Lucidus Kiadó, Budapest, 150–169.

2008 ...az utókor is borzadjon meg olvasásán! A Kalotaszegi Egyházmegye Esperesi Hivatala 20. századi iratanyagának társadalomtörténeti tanulságai. In: Fülemlile Ágnes – Kiss Réka (szerk.): *Történeti forrás – néprajzi olvasat. Gazdaság-, társadalom- és egyháztörténeti források néprajzi értelmezésének lehetőségei*. (Documentatio Ethnographica, 23.) L'Harmattan, Budapest, 361–393.

Balogh Balázs – Bodó Barna – Ilyés Zoltán (szerk.)

2007 *Regionális identitás, közösségépítés, szórványgondozás*. Lucidus Kiadó, Budapest.

Balogh, Balázs – Ilyés, Zoltán (eds.)

2006 *Perspectives of Diaspora Existence. Hungarian Diasporas in the Carpathian Basin – Historical and Current Contexts of a Specific Diaspora Interpretation and Its Aspects of Ethnic Minority Protection*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Fülemlile Ágnes

1996 Történeti idő és emlékezés egy kétnemzetiségű kalotaszegi közösségben. Kalotaszentkirály–Zentalke ikerközség. *Regio* 7. (1) 64–87.

Nagy Alpár-Csaba

2012 *A dél-erdélyi református egyházkerületi rész története (1940–1945)*. (Documentatio Ethnographica, 23.) L'Harmattan, Budapest.

FORRÁSOK

A Kalotaszegi Református Egyházmegye közgyűléseinek jegyzőkönyve

1937–50 Kalotaszegi Református Egyházmegye Esperesi Hivatal Levéltára

Magyargyerőmonostori egyház vegyes ügyeiről akta. Kolozs-Kalota Egyházmegyei Igazgató Tanácsának jegyzőkönyvei I/11/1917.

Erdélyi Református Egyházkerület Központi Gyűjtőlevéltár (EREKGY)

Türe iratgyűjtője XLII/58.

Erdélyi Református Egyházkerület Központi Gyűjtőlevéltár (EREKGY)

CONTRIBUȚII LA PROCESUL DE DIASPORIZARE A REGIUNII CĂLATA PRIN PRISMA DOCUMENTELOR BISERICESTI REFORMATE (MĂNĂSTIRENI ÎN PERIOADA INTERBELICĂ)

Călata este o zonă faimoasă, emblematică a Transilvaniei. Unele dintre așezările cu populație maghiară, reformată, mai ales în zonele de periferie, se confruntă cu situația de diasporă. Autorii au efectuat cercetări pe teren de la începutul anilor 1990, și și-au propus analizarea documentelor bisericesti pentru a compara imaginea ce reiese din amintirile interlocutorilor cu documentele scrise. Oare susțin sursele scrise evenimentele păstrate în memoria țărănimii? Cum se leagă situația de diasporă a regiunii și a împrejurimilor de cataclisme istorice? Autorii au ales materialul regăsit la Mănăstireni pentru a prezenta cât de nuanțat, cât de detaliat reflectă documentele bisericesti reformatate unele situații istorice, dificultățile vieții de zi cu zi a unei comunități, dilemele și fundalul deciziilor individuale, care toate la un loc sunt posibili factori care generează gestul de părăsire a localității.

SOME DATA ABOUT DIASPORIZATION PROCESSES IN THE REGION OF CĂLATA
IN THE LIGHT OF REFORMED PRESBYTERIAN CHURCH DOCUMENTS
(MĂNĂSTIRENI IN THE INTERWAR PERIOD)

Călata is one of the most famous, emblematic ethnographic regions of Transylvania. Certain settlements with Reformed Hungarian population, especially on the peripheries of the region, have been experiencing the process of diasporization. The authors have been carrying out socio-ethnographic research in Călata and its surroundings since the early 1990s. Besides regular fieldwork they studied archival sources as well. One of the authors' aims was to compare and test the validity of narrative information on certain conflict periods with the written documentation. Is the memory of those who lived through the events in congruence with data from the various types of church documents? To what extent do upheavals of turbulent history appear among the causes of diasporization. In the present paper some archival data is presented about the village of Mănăstireni at the Southwestern periphery of the region. The examples well illustrate to what extent church documents can add to the understanding of historical situations, hardships of everyday existence, dilemmas people confront, backgrounds of decisions leading to leaving the settlement.

